

У.І. Іваночко, С.М. Лінда, Л.І. Лучко
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра архітектурного проектування

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ В АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ

© Лінда С.М., Іваночко У.І., Лучко Л.І., 2009

Проаналізовано взаємозв'язок між процесами формування національної ідеї в українській історичній науці та розвитку національних тенденцій в архітектурі. Показано, що концептуалізація національної ідеї в історіографії стимулює появу та розвиток національних форм в архітектурі.

The interconnection between the process of the national idea shaping in the Ukrainian history science and the development of national trends in the architecture is analyzed in this paper. It is proved, that the shaping of the national idea in the historiographies stimulates the appearance and development of the national forms in the architecture.

Постановка проблеми

У середовищі наукової еліти, зокрема істориків та філософів, формується та кристалізується багато понять, які згодом стають провідними для розвитку інших сфер інтелектуальної та творчої діяльності, а зокрема мистецтва та архітектури. Чим багатшим та різностороннішим є теоретичний досвід розроблення певних питань, тим більше поле для творчих пошуків надається мистецькій еліті. Тому наявність теоретичної бази, напрацьованої у соціальних дисциплінах, а зокрема історії та історіографії, є важливою передумовою розвитку інших сфер діяльності. У статті розглядається проблема взаємозв'язку між формування національної ідеї в українській історіографії та появою національних тенденцій в українській архітектурі. Гіпотезою статті є те, що процеси концептуалізації української ідеї у соціальних дисциплінах стимулюють пошук та виявлення української ідеї в архітектурі. Це питання ще не було питанням спеціальних досліджень.

Метою статті є виявити взаємозв'язок між процесами формування національної історіографії, національної та державницької ідей у суспільстві та процесами розвитку національного стилю в архітектурі.

Обговорення проблеми

Дослідники наголошують, що вивчення історії має принципове значення для тих націй, які перебували у складних умовах, для яких процес націєтворення все ще триває. Зокрема, це стосується української нації. М. Міхновський писав: «У нас на Україні націоналізм дуже припізнився: наша нація, включаючи не багатьох, переважно з інтелігенції, – не національна. Вона не має національної свідомості серед загалу, як її має польська, чеська, хорватська і інші, не має самої могутньої зброї для захисту своїх інтересів і те вона перебуває в найтяжчому рабстві, яке тільки можна уявити, швидко хилиться до своєї кінцевої гибелі» [1]. Отже, пізнання власної історії має принципове значення для побудови майбутнього, тому що у минулому ми черпаємо необхідний матеріал для легітимізації подій сьогодення та завтрашнього дня.

Українська історіографія розвивалася паралельно з історичною наукою, у її становленні розрізняють кілька етапів: X – XVст. – зародження історичного письменства-літописання, фіксація і

накопичення історичних знань; XVI – I пол. XVIII ст. – становлення, розквіт і занепад козацького літописання; II пол. XVIII – I пол. XIX ст. – виникнення наукової історіографії; II пол. XIX – поч. XX ст. – становлення основних напрямків в історіографії історії України: народницького, державницького та націонал-державницького; 1920 – 1980-ті рр. – радянський період історіографії; з 1990-х р. – пострадянська (сучасна) українська історіографія перехідного періоду доби незалежності [2]. Розгляд теми слід розпочинати саме з періоду становлення наукової історіографії, коли відбувається процес усвідомлення українцями необхідності власної історії.

На початку XIX ст. перші наукові бачення української історії були сформульовані у працях російських історіографів. Російські історики, такі як М. Карамзін, С. Соловйов, В. Ключевський і Г. Вернадський сформулювали концепцію, що Володимиро-Суздальське князівство, а згодом Москва були правдивими династичними і культурними спадкоємцями Київської Русі. Звідси випливало, що володіння Україною, серцем руських земель, було життєво важливою складовою у легітимізації Російської імперії. Для підтримання цього національного міфу російські історики послідовно відмовляли в існуванні окремої української національної ідентичності, стверджуючи, що жителі, що заселяли землі сьогоднішньої України, були насправді росіяни; що Київ, захоплений спочатку монголами, потім литовцями, згодом поляками не у змозі довести своє правонаступництво щодо Київської Русі [3]. За думкою більшості російських істориків, народ, що заселяв західні прикордонні території – малороси – не мали власної національної ідентичності. Російська еліта вважала, що українська культура – це полонізована версія російської культури, яка утворилася впродовж століття домінування поляків [4].

Українська наукова історіографія почала формуватися лише наприкінці XIX ст. Це століття дало плеяду блискучих імен в Україні: Микола Костомаров, Володимир Антонович, Михайло Грушевський. «Властива науці XIX ст. непохитна віра в глобальний еволюційний прогрес, здійснюваний через ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, а також у здатність певної соціальної спільноти (як «клас», «нація», «народ») цілеспрямовано впливати на хід історії для досягнення наперед окресленої мети, доповнювалася в їхніх творах ще й патріотичними аспіраціями. Це наклало особливий відбиток на наукові концепції трьох «батьків української історіографії», передовсім – Михайла Грушевського» – пише Н. Яковенко у вступі до «Нарису історії України». Наукова діяльність Грушевського стала підґрунтям для формування національної ідеології, оскільки «встановлювала взаємозв'язок між давно минулими подіями і тогочасним суспільним нуртом, а відтак – заклала підвалини власної ідентичності... Історична схема Грушевського вперше простежила історію українського народу на усій його території і впродовж усього періоду існування, доводячи неперервність національного буття» [5]. Школа, сформована М. Костомаровим, В. Антоновичем, М. Грушевським, отримала назву «народницька», оскільки «головним героєм історії» тут є народ, широкі низи, народна маса. Визначальною ідеєю був пріоритет громадського начала і тяжіння до соціальної справедливості і негативне ставлення до держави як інституції насильства. Отже, основні проблеми були концентровані на культурному та етнографічному аспектах, а не на політичному [6].

У XIX ст. почав також формуватися український національний рух, хоча елементи загальної доктрини націоналізму були «імпортовані» у свідомість українських інтелектуальних еліт наприкінці XVIII — на початку XX ст. із Заходу. Величезний вплив на зрушення в політичній свідомості представників українських еліт справили Французька революція і війна з Наполеоном. Мабуть, центральним елементом цих зрушень була зміна уявлень про народ, який отримав право носія суверенітету. Ідеологічне оформлення українського націоналізму в XIX ст. відбувалося під впливом такої європейської духовно-інтелектуальної течії, як романтизм. У другій половині XIX ст. позитивізм підштовхнув українських інтелектуалів до пошуку «етнографічних» аргументів на підтримку національної ідеї. Згідно з уявленням фахівців з історії національних рухів, початкова фаза руху полягала у намаганнях націоналістично налаштованої інтелігенції переконати інших у тому, що українці – це нація, яка заслужила принаймні культурної автономії або навіть політичної незалежності. На цій стадії, яку один з теоретиків націоналізму М. Грох назвав «стадією збирання спадщини», інтелігенція створювала аудиторію, яка довідалася про те, що належить до української

нації. Проте у XIX ст. український націоналізм був питанням лише соціальної справедливості, а не питанням політичної незалежності: у XIX ст. у суспільстві домінувала ідея, що соціальні та політичні проблеми України – це частина загальноросійських проблем. Ця ідея сильно вплинула на всі сфери діяльності української інтелігенції. Навіть М. Грушевський спочатку вважав, що вирішенням українського питання є не створення держави, а реструктуризація Російської та Австро-Угорської імперій і продовжував наголошувати на соціальних, а не етнічних проблемах, які є ключовими для України. Це його бачення відображають найкраще слова: «Інтереси трудового народу є вищою формою загального добра» [7]. У своєму першому «Універсалі» Українська народна рада під гаслом «Вітаємо автономну Україну у Федеративній Росії» продовжувала означати її роль (Росії) як гаранта української демократії і декларувала себе як правдивого представника «селян, робітників і чорноробочих». Перший Універсал УНР наголошував: «Україна є вільною без відриву від Росії, без розриву з Російською державою».

Події суспільно-політичного життя першої чверті XX ст., загальна криза європейської демократичної системи, а невдовзі і встановлення лівих та правих тоталітарних режимів спричинили появу альтернативної історіографічної візії, за якою закріпилася дещо спрощена назва державницької. Головним її ідеологом став В'ячеслав Липинський, який відійшов від народницьких ідей, і позитивний акцент його інтерпретації історії «переміщується зі стихійного, деструктивного руху мас на легітимні фактори, втілені в інституті держави та політичних елітах... Держава ж – це стрижень розвитку всякої етнічної спільноти, яка без упорядкованих легітимних інститутів приречена на етнографічну вегетацію» [8]. Ще однією новацією В. Липинського було виведення на історичну сцену «людини-героя» – збудника історичного процесу, через образ якого реалізовувалася виховна місія історика. Починаючи з 1920 р., лідери української інтелектуальної еліти на Галичині, визначним представником яких був Д. Донцов, синтезували націоналізм і праву ідеологію.

Уряд Радянської України вже у перші роки встановлення радянської влади «потурбувалася» про розвиток історичної науки на Україні. У 1921 р. у Харкові, який був тоді столицею України, була створена Комісія з вивчення історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і Комуністичної партії. З 1922 р. там же почав функціонувати інститут марксизму. Головною метою їх діяльності стало вивчення «розвитку революційного руху на Україні, починаючи з XIX ст., а також боротьби українського народу за владу Рад у період Великої Жовтневої соціалістичної революції» [9]. Дослідницьку роботу проводили місцеві історичні партійні відділи, а до 1925 р. у 20 крупних промислових містах України створені культурні центри. Робота провадилася дуже інтенсивно. Вже у 1922 р. і 1923 р. українські істпартвідділи до річниці революції і двадцятип'ятиріччя I з'їзду РСДРП випустили збірки документальних, мемуарних матеріалів та дослідницькі статті. До річниці революції також приурочили видання республіканського журналу «Літопис революції», в якому висвітлювався період лише з другої половини XIX ст. до «перемогосного завершення громадянської війни і переходу до будівництва соціалізму у нашій країні». Робота істпартів із збирання та публікації таких робіт заклала надійний фундамент для створення джерелознавчої бази української радянської історіографії.

Проте у 20-ті роки XX ст. українська національна ідея розвивалася також на території Радянської України. Тут варто згадати й такий феномен, як український «націонал-комунізм» 1920-х років, який зароджувався саме на початку XX ст., – спроби поєднати націоналістичні постулати з комуністичними. Незважаючи на неспроможність української інтелігенції того часу створити незалежну українську державу, вона мала можливість зберегти та розвинути українську національну ідею у період між 1917 р. та 1920 р. Розвиток національної ідеї у Радянській Україні був стимульований політикою українізації на початку 20-х років та знайшов гарячу підтримку серед політичної, військової та культурної еліти Радянської України. Це була хоча короткочасна, проте офіційна політика націонал-більшовицького уряду, метою якої була повна політична незалежність України. Проте уявлення про мету політики українізації у націонал-комуністів та лідерів Радянського Союзу були різними. Українці розглядали її як перший крок у напрямку розвитку української автономії, лідери Радянського Союзу – як тимчасовий тактичний крок для досягнення вищого рівня економічного розвитку. Стосовно ідеології, М. Яворський, партійний офіційний

історик, сформував концепцію українського соціального розвитку, згідно з якою соціалістична революція в Україні розглядалася як виключно український феномен, який не мав нічого спільного з російськими подіями. Більше того, політичні вимоги М. Скрипника досягли свого піку, коли він висунув територіальні претензії до Росії, стверджуючи, що Російській Федерації належать великі етнічно українські території, які слід повернути Україні. Для Скрипника поглиблення соціалізму означало деволоюцію радянської держави. Наприкінці 1920-х років більшовицьким керівництвом була чітко усвідомлена загроза такої позиції українців. Це стало початком більшовицьких репресій проти України. Суїцид Скрипника влітку 1933р. метафорично відобразив руйнування українських національних прагнень.

Після Другої світової війни тема народної перемоги, ролі українського народу у боротьбі проти фашистських окупантів та буржуазних націоналістів стали провідними в історіографічних дослідженнях. Іншим важливим напрямком діяльності була легітимізація Радянської імперії, для чого послідовно розроблялася ідея про три братні слов'янські народи, про добровільний вступ України до СРСР. Для цього створювалися фундаментальні багатотомні видання, присвячені темі визвольної боротьби українського народу 1648 – 1654 рр. і возз'єднання України з Росією. Історики постійно зверталися до теми «спільної боротьби українського і російського народів проти іноземних загарбників», тобто до теми Північної війни і Полтавської битви [10].

У 1950-х роках значно поживився інтерес до історії Київської Русі і сформувалися перші кадри, які займалися цим. У 1957 р. було видано колективну монографію, де були підведені підсумки дослідницької роботи з вивчення найдавнішого періоду історії – від первіснообщинного ладу до епохи розквіту і занепаду Древньоруської держави. У 1970-ті роки почався новий етап у розвитку історіографії Радянської України. Головним завданням істориків стало створення узагальнюючих праць, у яких були б підведені «підсумки півстолітнього шляху української історіографії, багатолітньої дослідної роботи наукових інститутів та історичних кафедр вузів республіки» [11]. Поряд з тим великого значення надавалося ідеологічній боротьбі проти проявів буржуазного націоналізму: «...на нинішньому етапі історичного розвитку великого значення набуває викриття буржуазно-націоналістичної ідеології, яка посідає помітне місце у боротьбі реакційних сил сучасного імперіалізму проти Радянського Союзу...» [12].

Концепції, сформульовані М. Грушевським та В. Липинським, плавно увійшли до радянської історіографії у трансформованому вигляді. Зокрема народницька змінила назву на «марксистсько-ленінську»: народна маса стала пригнобленою масою трудящих, а національна ідея перетворилася на віковичне прагнення до соціального визволення, головним творцем історії залишався той самий народ (тепер клас), а сама історія, зрозуміла й пізнаванна, і надалі бачилася такою, що здійснюється в руслі причинно-наслідкових зв'язків (тепер законів суспільного розвитку), прямує до прогресу (тепер світлого комуністичного майбутнього). Ідея В. Липинського про виховну місію історика у радянській історіографії трансформувалася на сумнозвісну «партійність» науки, що перетворювала вчених на «бійців ідеологічного фронту» [13].

Основними напрямками діяльності української історичної науки стало вирішення питань, «правильне» бачення яких невпинно імплантувалося у масову свідомість громадян: соціально-економічний розвиток України з найдавніших часів; соціальна та національно-визвольна боротьба українського народу у період феодалізму і капіталізму; Велика Жовтнева революція і громадянська війна на Україні; УРСР і Велика вітчизняна війна; УРСР у період будівництва соціалізму і комунізму; міжнародні відносини, революційний робітничий та національно-визвольний рух; історія зарубіжних соціалістичних країн; історія історичної науки УРСР. Отже, встановлення тоталітарного ладу спричинило догматизацію історичної науки, шаблонне та одновекторне мислення радянських істориків, що стало визначальною рисою радянської історичної науки. Радянський історик був не стільки дослідником, скільки здебільшого виконував роль пропагандиста комуністичної ідеології, обґрунтовуючи її історичними прикладами.

Із здобуттям незалежності у 1991 р. ситуація кардинально змінилася. Проте роль історії та історіографії надалі залишається визначальною для сучасних процесів формування українського суспільства. Проблема історичної та культурної самоідентифікації в умовах формування нової

національної держави постає особливо гостро. Чим глибшою є криза сучасного суспільства, тим гостріше відчувається потреба самовизначення себе, свого народу у просторі і часі як запорука усвідомлення сутності власного «Я» і того місця, яке посідає і має посісти український народ у світі, що змінюється. Саме цим пояснюється такий насправді всенародний інтерес до проблем історії, який спостерігаємо нині в Україні [14]. Академік В. Сергійчук заявляє: «...потрібно утвердити у свідомості нашого населення тисячолітні традиції української державності... Щоб належно виховати молоде покоління, потрібно йому дати таке бачення українського минулого, яке б могло захоплювати, надихати, щоб це було своє, рідне і всім добре зрозуміле» [15]. Заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень Ю. Зерній стверджує: «Сучасна Україна як модерна держава-нація долає складний шлях «привласнення» свого минулого, відтворення українського історичного канону... У спільну свідомість більшості громадян України інтегроване імперсько-радянське трактування національної історії. Демонтаж цих міфів, заміщення їх національними образами минулого має артикулюватися як пріоритетне завдання державної політики пам'яті та ідентичності. Зокрема йдеться про реконструкцію масових уявлень про прадавню та ранньомодерну історію України, сконструйованих під впливом історіографічних доктрин імперсько-радянського офіційного метанаративу» [16]. Найнебезпечнішим з цих міфів є міф про східнослов'янську єдність, який пов'язаний із спадщиною Київської Русі, спільним походженням «трьох братерських народів», концепцією возз'єднання. «Нинішній курс кремлівської політики пам'яті на відтворення у суспільній свідомості величч «истории государства российского» в її великодержавному розумінні, неминуче спричиняє інтеграцію імперсько-радянських міфів у сучасній офіційній історичній канон та масову свідомість. Причому йдеться не лише про свідомість громадян Росії» [17]. Ю. Зерній вважає, що «Київська Русь та її культурно-історичний спадок мають бути реконструйовані офіційним історичним каноном та цілеспрямовано ретранслюватися у колективну пам'ять нації» [18]. В. Яворівський заявляє: «Ми кілька століть були без історичної пам'яті. І не тому, що ця історична пам'ять не розвивалася. Вона була абсолютно деформована. Фактично всі наші національні герої видавалися з подачі істориків або наших продажних, або зарубіжних, всі вони називалися або покидьками, або відступниками, або зрадниками» [19].

Поряд з тим українські історіографи зазначають, що: «... одновекторність мислення категоріями «біле – чорне», заангажованість історика тією чи іншою ідеологією залишаються певною мірою характерними рисами вітчизняної історіографії і в наш час. Відкинувши історичні міфи радянських часів, сучасна історична наука нерідко продовжує одночасно створювати нові або культивувати вже існуючі історичні міфи, якщо вони несуть певне ідеологічне навантаження» [20]. Цей процес можна було б характеризувати навіть як позитивний, оскільки творення нової національної держави пов'язане із творенням нової національної ідеології та міфології, проте: «... відбувається деформування історичної правди, що закріплюється у людській свідомості і руйнується повільно і боляче» [21].

У контексті статті важливим є той факт, що українська національна ідея була сформульована вже на початку ХХ ст., ідея державницька – у 20-ті роки ХХ ст. Сьогодні в українській історіографії в умовах вже незалежної України відбувається процес подальшого пошуку та легітимізації власної нації. Ці процеси справляють надзвичайно важливий вплив на архітектуру. Спостереження за становленням і розвитком національного українського стилю в архітектурі переконливо демонструє глибокий взаємозв'язок між процесами націє- і державотворення, формуванням національної історіографії та архітектурою. Розвиток школи української історіографії та початок формування національної ідеї стимулювали розвиток українського стилю в архітектурі – появі українського модерну. Національні ідеї, концептуалізовані істориками, знайшли відгук у середовищі прогресивно налаштованих українських архітекторів, спонукали до потреби репрезентації власної нації в архітектурних формах. У 1920-ті роки національна ідея набирає державницьких вимірів, але складна політична ситуація в «обох Українах» серйозно стримує розвиток національного стилю в архітектурі, проте повністю його не ліквідує. В Галичині розвиток національного стилю зосереджується у сфері сакрального будівництва, у Радянській

Україні – обмежено у будівництві громадських споруд. Сьогоднішні процеси подальшого націєтворення дали поштовх для розвитку національних тенденцій в архітектурі сучасної України. Національні ідеї в архітектурі виражаються за допомогою форм історичної архітектури, тобто основним носієм історичної пам'яті у творчості зодчих є історизм.

Висновки

Візуалізації ідей історизму в архітектурі передують формулювання поняття історизму та історичної свідомості серед науковців гуманітарної сфери, передовсім істориків. Саме у їх середовищі кристалізуються такі принципово важливі для історизму поняття, як історична свідомість, що живиться національною та державницькими ідеями. Українська історіографія починає формуватися наприкінці XIX ст., з чим пов'язане формулювання національної та державницької українських ідей. Тоді розпочинається системне вивчення історії України, українці усвідомлюють себе як окрему націю, яка є невід'ємною частиною історичного процесу і яка вартує здобуття власної незалежної держави. Спочатку національна ідея мала на меті лише вирішити соціальні та політичні проблеми українців, однак згодом національна ідея набрала яскраво вираженого політичного характеру і була пов'язана з ідеєю державної незалежності України. У XX ст. був продовжений та логічно завершений розвиток цих ідей. Найважливішими стали періоди 20-х – 30-х років XX ст., коли національно-державницькі ідеї були розвинуті в Галичині та Радянській Україні, та 90-ті роки – час здобуття незалежності. Саме ці часи стали принципово важливими для розвитку національного стилю в архітектурі України.

1. Бойко О. Д., Луняк Є. М. *Історіографія історії України: Навчально-методичний посібник для студентів денної форми навчання* / О. Д. Бойко, Є. М. Луняк. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя, 2003. – 44 с. 2. Там само, с. 36. 3. Halperin J. Ch. *Kiev and Moscow: An Aspect of Early Muscovite Thought. – Russian History. – 1980. – №7 – P. 312 – 320.* 4. Глазычев В. *Часы остановились в Конотопе // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – №22. – С. 177 – 182.* 5. Яковенко Н. М. *Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навч. посібник* / Н. М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – С. 4. 6. Prizel I. *National Identity and Foreign Policy. Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 315.* 7. Doroshenko D. *The Survey of Ukrainian Historiography // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the United States – 1957. – №5 – С. 250.* 8. Яковенко Н. М. *Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст...С. 5.* 9. Дядиченко В.А., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. *Развитие исторической науки в Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 16.* 10. Там само, С. 60 – 61. 11. Там само, С. 75. 12. *Філософська думка на Україні: правда історії і націоналістичні вигадки: Монографія. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 15.* 13. Яковенко Н. М. *Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. ... С. 5.* 14. Горський В. *Біля джерела: (Нариси з історії філософської культури України). / В. Горський. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. – С. 58.* 15. *Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р. / За заг. ред. Ю. О. Зерній. – К.: НІС, 2008. – С.15.* 16. Там само, С. 25 – 26. 17. Там само, С. 28. 18. Там само, С. 31. 19. Там само, С. 32. 20. Бойко О. Д., Луняк Є. М. *Історіографія історії України: Навчально-методичний посібник для студентів денної форми навчання* / О. Д. Бойко, Є. М. Луняк. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя, 2003. – С. 23. 21. Там само, С. 28.